

DĚJINY FILOSOFIE

Svazek 4

A. H. ARMSTRONG (vyd.)

Filosofie pozdní antiky

*Od staré Akademie
po Jana Eriugenu*

PRAHA

2002

STARÁ AKADEMIE

A. Úvod

Termínem „novoplatonismus“ se obvykle označuje reinterpretace Platónovy filosofie u Plótina a pozdějších platoniků. Toto označení je mírně matoucí,¹ neboť může jednak navádět k domněnkám o zásadnějších rozdílech mezi Platónovou a Plótinovou filosofií, než o jakých máme doklady, jednak snadno zastírá dluhy, jimiž je Plótinus zavázán starším platonikům, zvláště staré Akademii a platonismu z období mezi prvním stoletím př. Kr. a jeho vlastní dobou (což je perioda často označovaná jako střední platonismus nebo éra před nástupem novoplatonismu); a konečně sugeruje představu, že platonismus po Plótinovi nese bez výjimky pečeť Plótinovy filosofie, zatímco v mnoha případech působil na ostatní platoniky jen ve velmi omezené míře.²

V hlavní části následujícího výkladu se ovšem zaměříme na ony platónské a po-platónské nauky, jež Plótinus podle všeho rozhodujícím způsobem ovlivnily a jejichž znalost nám pomáhá nahlédnout jeho filosofii v historické perspektivě. Nehodláme se pokoušet o určení prapůvodních zdrojů těchto nauk anebo o rekonstrukci systémů, z nichž se dochovaly jen zlomky; a nemáme také v úmyslu souperit se „soupisem pramenů“. Předložíme jen výklad těch klíčových filosofických nauk, které se nám explicitně dochovaly a o nichž

¹ Tak jako tak jde o moderní výraz. Plótinus se prohlašoval za pravověrného platonika; viz *Enn.* V,1[10],8; VI,2[43]; VI,3[44],5. A po staletí mu tento nárok nikdo neupíral.

² Srv. F. Überweg – K. Praechter, *Grundriß der Geschichte der Philosophie*, str. 601.

Plótinus nepochybně anebo téměř jistě věděl.³ Rámec nám poskytnou čtyři pasáže z Porfyriova *Života Plótina*. Porfyrios jednak uvádí, že Plótinovy spisy obsahují stoické a peripatetické nauky a že se v nich zhuštěně nachází celá Aristotelova *Metafyzika*.⁴ Za druhé nám Porfyrios říká, že se v Plótinově škole četli tito autoři: Severos, Krónios, Núménios – těm bychom měli říkat platonici anebo pythagorejci; dále Gaios a Attikos – ty bychom měli považovat za platoniky; a z peripatetiků Aspasios, Alexandros – což je samozřejmě Alexandros z Afrodisiady – a Adrastos.⁵ Za třetí Porfyrios cituje Longinův názor na Plótina, podle něhož Plótinus předčil ostatní šířitele pythagorejských a platónských nauk, jako byl Núménios, Krónios, Moderatos a Thrasylos.⁶ Za čtvrté Porfyrios zmiňuje, že Plótinus často vyvracel gnósi.⁷

B. Platónova filosofie podle Aristotela

Ony klíčové aspekty platonismu, které přešly do Plótinova systému, nejlépe pochopíme tehdy, vyjdeme-li z rysů, jež Aristotelés uvádí jako hlavní charakteristiky Platónovy filosofie.⁸ Podle Aristotelova výkladu Platón nestaví na (Plótinem bezvýhradně přijímané⁹ a větši-

³ Srv. H.-R. Schwyzer, heslo *Plotinos*, in: *RE* XXI/1, 1951, zvl. sl. 547–554, 572–581; W. Theiler, *Plotin und die antike Philosophie*, str. 209–225.

⁴ Porfyrios, *Vita Plotini*, 14.

⁵ Tamt.

⁶ Porfyrios, *Vita Plotini*, 20. O Gaiových, Aspasiových a Thrasylových filosofických názorech bohužel skoro nic nevíme. (K Thrasylovu životu viz F. H. Cramer, *Astrology in Roman Law and Politics*, str. 92–108.)

⁷ Porfyrios, *Vita Plotini*, 16. K Plótinovi a gnosticizmu viz III, kap. 12, str. 240–241, a kap. 15, str. 279–281.

⁸ Většinu pasáží nyní shromáždil K. Gaiser, *Platons ungeschriebene Lehre*. Svou interpretaci spolu s H. J. Krämerem, *Arete bei Platon und Aristoteles*, staví na Aristotelově výkladu Platóna. Velmi poučný a poněkud opomíjený rozbor nabízí R. Heinze, *Xenocrates*, str. 10–47.

⁹ Plótinus, *Enn.* I,1[53],7; III,6[26],6; IV,8[6],4; V,3[44],3. K proti-

nou platónských dialogů zdánlivě dosvědčované) dichotomii mezi smyslově vnímatelnými věcmi a inteligibilitami, tj. idejemi – přičemž k tomuto dělení patří distinkce mezi dvěma způsoby poznání, totiž smyslovým vnímáním, jehož plodem je pouhé mínění, a *noein*, které vede k pravdě –, nýbrž na rozdělení skutečnosti do tří sfér: na ideje (inteligibilitie), na matematické entity a věci hmotné (smyslově vnímatelné). Tuto „horizontální“ trichotomii doprovází „vertikální“ dualismus nejvyšších principů, tj. Jedna a Neurčité dvojice. Vzájemným působením těchto principů se „vytvářejí“ ideje (jež prý Platón také určitým způsobem označuje za čísla), a jelikož ideje jsou příčinami všeho ostatního, oba počáteční principy se stávají všeobecnými příčinami.¹⁰ Aristotelés je přirovnává k formální a látkové příčině svého vlastního systému¹¹ a v jistém pohledu též splývají s principem dobra a zla.¹²

Tónem spíše kritickým nežli čistě referentským Aristotelés objasňuje, že přijetí těchto dvou principů považoval Platón a platonici za nezbytné pro výklad mnohosti. Konkrétně měli za to, že bez přijetí Neurčité dvojice jakožto jednoho z nejvyšších principů by vše jsoucí ustrnulo v parmenidovském Jednu.¹³ Plótinus výslovně uznává odvození mnohosti jako dávný a zásadní problém.¹⁴

Struktura ideje – matematické entity – smyslově vnímatelné věci není v žádném případě určená svévolně. Matematické entity zajišťují zprostředkování mezi idejemi a smyslově vnímatelnými věcmi, neboť s prvními sdílejí neměnnost, s druhými mnohost. Jsou-li tedy samotné ideje označeny za čísla, musí se tato čísla lišit od čísel, jež patří ke zprostředkujícím matematickým entitám. Tento rozdíl lze možná na-

kladu vnímání a myšlení viz IV,4[28],12.

¹⁰ Aristotelés, *Met.* I,6,987b14–29; VII,2,1028b18–32.

¹¹ Paralelní pasáže uvádí W. D. Ross, *Aristotle's Metaphysics*, komentář k *Met.* 987b14.

¹² Aristotelés, *Met.* I,6,988a7–15; XII,10,1075a35–6; XIV,4,1091b32; srv. níže, str. 33.

¹³ Tamt., XIV,2,1088b35–1089a6; zde je Neurčitá dvojice prohlášena za nejsoucí.

¹⁴ Plótinus, *Enn.* VI,3[44],3.

značit termínem „číslo-idea“ nebo „ideální číslo“. ¹⁵ K typickým rysům ideálních čísel by patřilo, že každé je jedinečné a neskládá se z jednotek; ideální čísla by tedy nebyla kvantitativní, nýbrž kvalitativní, a nedala by se tedy počítat.

Ať už Aristotelés při svém výkladu Platónovy filosofie čerpá odkudkoli, jisté je, že antičtí autoři před Plótinem o správnosti jeho interpretace nepochybovali. Bez váhání se také přijímalo, že Aristotelés (a Theofrastos) tyto nauky právem přisoudil nejen Platónovi, ale také Speusippovi, Xenokratovi, Hestiaoovi a dalším platonikům, neuvedeným jménem. A konečně se také předpokládalo, že hlavním pramenem Aristotelova výkladu byla jakási *akroasis* ¹⁶ či *synúsia* ¹⁷ anebo *agrafoi synúsiai*, ¹⁸ tj. Platónova přednáška či přednáškový cyklus s názvem *O Dobru*, jejíž text upravil samotný Aristotelés, Speusippos, Xenokratés, Hestaios, Hérakleidés a další platonici. ¹⁹ Ne všichni tito platonici zastávali stejné názory. Lišili se například ve výkladu vztahu říše idejí a matematických entit a u jednotlivých autorů se také obvykle lišila terminologie pro popis obou nejvyšších principů. Sdíleli však předpoklad říše, která zajišťuje zprostředkování mezi nejvyšší sférou bytí, ať už je jí cokoli (ideje nebo matematické entity, přičemž matematické entity jsou buď ideální, anebo matematické jsoucna v běžném smyslu slova, anebo ideje ztotožněné s matematickými entitami), a smyslově vnímatelnými věcmi. Zajímavou variantu tohoto trojného rozdělení uvádí sám Aristotelés, když veškerou sku-

¹⁵ Aristotelés, *Met.* XIII,9,1086a5; XIV,2,1088b34, 3,1090b35; XIII,7,1081a21, 8,1083b3; XIV,3,1090b33; I,8,990a30; XIII,6,1083a31; XIV,4.

¹⁶ Aristoxenos, *Harmonica*, str. 39 Da Rios; Simplikios, *In Arist. Phys.* 151,10 Diels.

¹⁷ Simplikios, *In Arist. Phys.* 454,18 Diels; *In Arist. De anima*, 28,7 Hayduck.

¹⁸ Simplikios, *In Arist. Phys.* 542,11 n., 545,23 n. Diels; Jan Filoponos, *In Arist. Phys.* 521,10,14 Vitelli; *In Arist. De anima*, 75,34 nn. Hayduck.

¹⁹ Alexandros z Afrodisiady, *In Arist. Met.* 56,33 Hayduck; Simplikios, *In Arist. Phys.* 151,6, 453,28, 454,19, 247,30–248,15 Diels; srv. Speusippos, zl. 33a,51 Lang; Theofrastos, *Met.* II. Poukaz k této přednášce je možná obsažen v Plótinos, *Enn.* V,1[10],5 a V,4[7],2.

tečnost dělí na říši neproměnlivého, na astronomické entity a na věci smyslově vnímatelné. ²⁰ Všichni zmínění platonici dále sdíleli myšlenku Jedna a Neurčitě dvojice (Aristotelés ji nazýval látkou a ostatní jí dávali jiná jména) jakožto nejvyšších principů, i když se brzy objevily neshody v tom, zda by oba principy měly mít úplně rovnocenné postavení. ²¹ Také Aristotelés musel poměrně dlouho připouštět možnost odvození veškeré skutečnosti ze dvou protikladných principů, které občas označuje jako Bytí a Nebytí. ²²

Zavedení matematické sféry jakožto střední říše mezi idejemi a smyslově vnímatelnými věcmi se bude možná zdát méně překvapivé, vzpomeneme-li si, že když démiúrgos v Platónově *Timaiovi* uvaluje řád (*kosmos*) na původní chaos (tj. na přijímající matečnou hmotu ($\chi\omega\rho\alpha$), zmítanou nepravidelnými změnami), používá jako vzoru ideální kosmos a „vytváří“ světovou duši. Toto stvoření Platón popisuje způsobem, z něhož není snadné poznat, zda mluví o tom, co bychom obvykle nazvali duší, anebo spíš o jakési matematické entitě (či přinejmenším o entitě s přísnou aritmeticko-geometrickou strukturou). Krantór, téměř současník Xenokratova nástupce v čele Akademie Polemóna, skutečně interpretoval „psychogonii“ *Timaia* jako prostou „arithmogonii“, tj. jako „vyvození“ čísel jakožto první sféry skutečnosti z jakýchsi nadřazených principů, které se zjevně vztahují k Jednu a k Neurčitě dvojici. ²³ Jinými slovy, v myšlenkovém okruhu platonismu dochází ke zvláštnímu sblížení matematické oblasti a (světové) duše; Speusippos i Xenokratés vymezovali či popisovali duši způsobem, který předpokládal o tom, že jde o svého druhu mate-

²⁰ Aristotelés, *Met.* XII,1,1069a30–36. Srv. P. Merlan, *Aristotle's Unmoved Movers*, str. 1–30, zvl. 4 n. V zásadě jde o stejné trojí rozdělení jako u Xenokrata (zl. 4 Heinze), který proto také Platónův epistemický dualismus $\alpha\iota\sigma\theta\eta\sigma\iota\varsigma$ – $\nu\acute{o}\eta\sigma\iota\varsigma$ nahradil trojicí $\alpha\iota\sigma\theta\eta\sigma\iota\varsigma$, $\delta\acute{o}\xi\alpha$, $\nu\acute{o}\eta\sigma\iota\varsigma$ (zl. 5 Heinze).

²¹ Prvním svědkem tu je pravděpodobně Hermodóros (Simplikios, *In Arist. Phys.* 247,31–248,15 Diels), srv. A. J. Festugière, *La révélation d'Hermès Trismégiste*, IV, str. 307–314. Musíme si uvědomit, že pokud Neurčitou dvojici ztotožníme se zlem, stává se monistický výklad nauky o dvou protikladných principech takřka vyloučeným. Srv. P. Merlan, *Monismus und Dualismus bei einigen Platonikern*, str. 134–154.

²² Srv. P. Merlan, *From Platonism to Neoplatonism*, str. 204 nn.

²³ Plútarchos, *De animae procr.* II,1012d.

matické jsoucno. Speusippos mluvil o duši jako o formě toho, co se šíří všemi směry, přičemž tato forma je ustavena podle matematických poměrů,²⁴ a Xenokratés duši definoval jako číslo, jež mění samo sebe.²⁵ Stručně řečeno, *Timaios* a Speusippovy i Xenokratovy nauky podle všeho odkazují k určitému ztotožnění matematické oblasti a duše, ať už duši chápeme jako světovou, anebo jako individuální.²⁶ Jak u první, tak u druhé lze mít za to, že zajišťuje zprostředkování mezi idejemi (inteligibiliemi) a hmotnými (smyslově vnímatelnými) jsoucnými.

Jaké vztahy panují mezi těmito různými oblastmi jsoucna? Aristotelés se podle všeho domnívá, že nižší jsou v určitém smyslu slova odvozeny či zplozeny vyššími. To je zvlášť překvapivé u smyslově vnímatelných věcí. Z pohledu většiny novodobých myslitelů mají ideje, matematické entity anebo nejvyšší principy – existují-li vůbec – pouze ideální bytí, a nemohou tedy způsobit, aby něco jiného získalo časoprostorovou existenci. (Většina novověkých autorů jsou aristotelici v tom smyslu, že nádavkem k těmto ideálním principům a příčinám nebo namísto nich vyžadují také hybnou příčinu; bez ní se ze zmíněných principů nemůže ani v nejdivočejší fantazii vyvinout nic „reálného“, tj. existujícího v prostoru a v čase.) Nelze však nena- být dojmu, že akademický systém „odvozování“ měl tak či onak objasnit vznik všeho – včetně časoprostorových jsoucnů – bez zásahu působící hybné příčiny.²⁷ Theofrastos²⁸ kárá platoniky, kteří nepředložili podrobný výklad tohoto odvození, zatímco Platóna a Hestiaia chválí za to, že se o něj vůbec pokusili.

Zdá se zřejmé, že akademický systém odvození se v mnoha ohledech podobá Plótinovu systému emanace.²⁹ Hlavní rozdíly jsou dva.

²⁴ Zl. 40 Lang.

²⁵ Zl. 60 Heinze.

²⁶ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung* (= *Die Philosophie der Griechen*), II, 1, str. 780–784.

²⁷ P. Merlan, *From Platonism to Neoplatonism*, str. 197–201. Viz například Aristotelés, *Met.* VII, 2, 1028b18–27; *De caelo*, III, 1, 299a2–300a19; Theofrastos, *Met.* 12–13.

²⁸ Theofrastos, *Met.* 11.

V akademické soustavě sice Jedno očividně patří mezi nejvyšší principy, ale nezdá se, že by bylo *výlučným* nejvyšším principem; vždy se totiž o něm mluví v souvislosti s Neurčitou dvojicí, ať už s ním tato je, či není plně koordinována. Za druhé, nejvyšší sféra jsoucího, tj. ideje (ideální čísla, inteligibilie), zhruba odpovídá Plótinově druhé hypostazi, tj. intelektu,³⁰ a sféra smyslově vnímatelných věcí nachází také v soustavě hypostazí příslušný protějšek, avšak u Plótina se mezi oběma hypostazemi nachází duše, nikoli hypostaze matematických entit.³¹

C. Několik poznámek k teorii idejí v Platónových dialozích: Jedno a Dobro

Rozpoznat v idejích, jak je popisuje Platón ve svých dialozích (tj. jako věčná paradigmata, na která duše patřila před svým vtělením), ony ideje, které líčí Aristotelés a které jsou odvozeny ze dvou nejvyšších principů, takže obsahují Neurčitou dvojici (látku) atd., je dosti nesnadné. Ideje z Platónova dochovaného díla nad sebou nemají žádný nadřazený princip a nevykazují žádnou strukturu ani uspořádání. Z tohoto pravidla však nacházíme výjimku: v *Ústavě* je idea Dobra vyzdvížena nad ostatní ideje.³² Určitý aspekt této nadřazenosti je vyjádřen tezí, že tato svrchovaná idea stojí „mimo“ oblast bytí (*úsia*) či „nad“ ní. Tato formulace je zarážející, neboť v Platónových dialozích

²⁹ L. Robin, *La théorie platonicienne des Idées et des Nombres d'après Aristote*, str. 600.

³⁰ Takto budeme překládat výraz *voûs*. Slovesu *voeîn* pak bude odpovídat výraz „intelektivně nahlížet“, popř. „nahlížet intelektem“. [Překlady *voûs* jako intelekt užíváme v souladu s anglickým originálem (*voûs* = Intelligence, Intellect) i v češtině, a to i tam, kde se v zavedených českých překladech Platóna a Aristotela užívá výrazu „rozum“, abychom tak zachovali souvislost mezi Platónovými a Aristotelovými pojmy a jejich novoplatónským výkladem, který stojí v centru celého tohoto svazku. – Pozn. red.]

³¹ Srv. P. Merlan, *Zur Zahlenlehre im Platonismus (Neuplatonismus) und in Sefer Yezira*.

³² Platón, *Resp.* VI, 509c.

Parmenidés je pro Plótina klíčový ještě v jednom ohledu, totiž proto, že zavádí pojem (a problematiku) nerozdělené přítomnosti ideje v tom, co je mnohé.⁵⁵

Zmínili jsme se už o Platónově *akroasis* o Dobru (viz výše, str. 22). Musíme tu uvést jednu konkrétní pasáž, totiž závěr či vyvrcholení přednášky. Prokázat její vztah k nauce o dvou protikladných principech není snadné. Na závěr přednášky (anebo v závěrečné shrnující formulaci; viz níže, str. 122) prý Platón prohlásil, že Dobro je Jedno.⁵⁶ Pojem Jedna zde opět vystupuje výlučným způsobem. K příslušné pasáži se ještě podrobněji vrátíme.

D. Platónova kosmogonie a psychologie

Nyní obrátíme pozornost k jiným naukám z Platónových dialogů. Jediný *Timaios* se plně věnuje jednomu z ústředních témat předsókratovských filosofů – kosmogonii. Podle *Timaia* je světový řád (anebo náš uspořádaný svět) dílem jakéhosi boha, jemuž Platón říká démiúrgos, „řemeslník“. Démiúrgos je prý dobrý a tvrdí se o něm, že když se rozhodne vytvořit uspořádaný svět, dívá se na ideální vzor, nazývaný život či živá bytost, jenž v sobě obsahuje ideje (a v tomto „pohledu“ je démiúrgos označen za *nús*), a poté učiní jeho obraz z již existujícího chaosu, jež Platón nazývá prostor, chůva či příjemkyne.⁵⁷ Protože tento obraz má být také živý a nadán intelektem a protože intelekt se může vyskytovat jen v duši, utvoří démiúrgos světovou duši z látky, jejíž složky se nazývají „nedělitelné“, „to, co je na tělesech dělitelné“, „totožné“ a „různé“. Nato vytvoří prvky tím, že vloží geometrické tvary na jejich prvopočáteční základy, jež jsou přítomné již v chaosu, vystaví z nich tělo světa a obalí je světovou duší; tak vytvoří uspořádaný svět, který je živou bytostí.⁵⁸

⁵⁵ Platón, *Parm.* 131b; srv. Plótinus, *Enn.* VI,4 a 5.

⁵⁶ Aristoxenos, *Elem. harmon.* str. 39 n. Da Rios.

⁵⁷ Platón, *Tim.* 28c–30d, 39e.

⁵⁸ Tamt., 34b–35a.

Když následně vytváří rozličné tvory, jež budou obývat kosmos, formuje také zvlášť jednotlivé duše – a to z téže látky, z níž utvořil duši světa, i když směs, ze které vznikají jednotlivé duše, je méně dokonalá než ta, z níž vzešla duše světa.⁵⁹ Když nadejde ten správný okamžik, přikáže podřízeným bohům, aby k těmto individuálním duším, jež jsou – v podobě, v níž je vytvořil – nesmrtelné, připojili další části, které ovšem budou smrtelné.⁶⁰ Po prvním vtělení se budou muset všechny lidské duše stěhovat do těl dalších lidí nebo zvířat.⁶¹

Všechny tyto nauky – tedy teze o duši světa a jednotlivých duších, které jsou netělesné, o jejich nesmrtelnosti (tj. existenci před narozením a po smrti) a o reinkarnaci zahrnující přechod lidských duší do zvířecích těl (k nimž Plótinus přidá rostliny) – se s určitými úpravami objeví v Plótinově systému.⁶² Jedna z těchto úprav spočívá ve zdůraznění nauky, že všechny duše se sice liší, ale jsou pouze jednou duší – i když Platón tuto nauku do jisté míry anticipoval, když v *Timaiovi*⁶³ prohlašuje, že duše světa a jednotlivé duše jsou složeny z téže základní „látky“ a že naše duše je „odvozena“ z duše světa,⁶⁴ anebo když – podle Plótina – popírá existenci jednotlivých duší a podřazuje pouze jedinou duši světa.⁶⁵ Plótinus pouze odmítá jakýkoli výklad těchto pasáží, který by z našich duší učinil *části* duše světa: všechny duše – vesmírná duše i jednotlivé duše – jsou jednou duší.⁶⁶ Tato nauka o jednotě duší hraje u Plótina velmi důležitou roli.⁶⁷ Zaručuje jednotu kosmu a vysvětluje vzájemný soulad všech vesmírných částí,

⁵⁹ Tamt., 31d–e.

⁶⁰ Tamt., 41c–d.

⁶¹ Tamt., 41e–42e.

⁶² Plótinus, *Enn.* IV,7[2]; III,6[26],6– zde proti myšlence vzkříšení těla, IV,3[27],13; III,2[47],13; III,4[15],2; VI,7[38],6 atd. Nejdůležitější pasáže lze nalézt u Platóna: *Phd.* 82a, *Tim.* 91d, *Resp.* X,617d–621a, *Leg.* IX,872e.

⁶³ Platón, *Tim.* 41d.

⁶⁴ Platón, *Philb.* 30a.

⁶⁵ Platón, *Phaedr.* 246b, srv. Plótinus, *Enn.* IV,3[27],1.7.

⁶⁶ Plótinus, *Enn.* IV[27],1–8; IV,9[8].

⁶⁷ Tamt., III,5[50],4; III,7[45],13; IV,3[27],4.5.7.

což zase objasňuje to, co bychom dnes nazvali „okultní úkazy“, jako je působení na dálku, magie nebo účinnost modliteb (jež existuje navzdory faktu, že bohové člověku „nenaslouchají“ a nevykonávají žádné záměrné, volní skutky).

Popis látky, z níž je utvořena duše, je velmi matoucí.⁶⁸ Jde o směs, která má duši zjevně zajistit postavení zprostředkovatele mezi říší neměnného a říší proměnlivého. Avšak označení jednotlivých „složek“ (především termíny „nedělitelné“, „dělitelné“, „totéž“, „jiné“) není – ani s ohledem na zprostředkovatelskou úlohu duše – jasné. O bližší vymezení těchto termínů se vykladači pokoušeli stále znova,⁶⁹ počínaje Krantórem, který napsal první komentář k *Timaiovi*.⁷⁰ Plótinos nabízí k celé relevantní pasáži několik interpretací.⁷¹ Dochází tu ovšem ke znatelné změně perspektivy. Pokud jde o jeho filosofii, lze sice říci, že duše zajišťuje zprostředkování mezi říší toho, co je inteligibilní a říší toho, co je smyslově vnímatelné, nicméně k prvnímu má mnohem blíže než k druhému.

Kromě úlohy zprostředkovatelky musí duše v Platónově filosofii plnit další nanejvýš významnou funkci: jakožto vykonavatelka samopohybu (nebo možná přesněji – jakožto samopohyb)⁷² je duše zdrojem veškerého pohybu (změny) ve vesmíru. A tato teorie duše souvisí s dalším důležitým problémem, totiž s otázkou původu zla.

Podle Aristotelova svědectví je Neurčitá dvojice zároveň principem zla.⁷³ Nalézáme v platónských dialozích nějakou entitu, kterou bychom mohli přirovnat k Neurčité dvojici, a zároveň ji považovat za princip zla?

Platón ve svých spisech na několika místech uznává, že uspořádaným pohybům vesmíru se vždy zároveň vzpírají pohyby neuspořádané. Ale odkud tato neuspořádanost pramení? Celou otázku komplikuje

je výše zmíněná Platónova teze, že duše je jediným zdrojem pohybu. Zdá se tedy, že nezbyvá než přijmout existenci „zlé“ duše anebo „zlých“ duší, které za tuto neuspořádanost odpovídají. Tuto nauku skutečně objevíme v *Zákonech*⁷⁴ a v *Epinomidě*.⁷⁵ V *Timaiovi* mluví také Platón na druhou stranu o neuspořádaném pohybu „matečné hmoty“; lze proto tvrdit, že tato „hmota“ je v zásadě totožná s tím, co se u Aristotela nazývá látkou, a že (nepravidelný) pohyb představuje její bytostnou vlastnost – jinými slovy, že látka je pramenem zla.⁷⁶ Lze tedy tvrdit, že Platón považoval Neurčitou dvojici, zlou duši a neuspořádanou, spontánně podněcovanou matečnou hmotu za pramen zla.⁷⁷

Pro Plótina je představa zlé duše světa naprosto nepřijatelná. Jak jsme již uvedli, duše má u něho daleko blíže k říši intelektu. Avšak Plótinos stejně jako Platón připouští existenci zla. Zbývají mu tedy jen dva kandidáti: Neurčitá dvojice a matečná hmota.

Nelze pochybovat o tom, že Aristotelés uvedené dva principy ztotožňoval s tím, co se v jeho systému nazývá látkou – i když látka se zároveň od obou v podstatných ohledech liší. Od Neurčité dvojice se liší v tom, že nemá žádný protiklad, nýbrž je tím, co spočívá v základě protikladů; od matečné hmoty zase tím, že smyslově vnímatelný svět se utváří „z ní“, nikoli „v ní“. Navíc se zpravidla chápe jako zcela relativní koncept, tj. tím či oním je vždy jen v možnosti, zatímco ve skutečnosti (či v uskutečnění) je něčím jiným; existuje tedy cosi jako nejbližší

⁷⁴ Platón, *Leg.* X, 896c, 898c, 904a.

⁷⁵ Platón, *Epin.* 988d–e.

⁷⁶ Viz Aristotelés, *Met.* I, 6, 988a14; *Phys.* I, 9, 192a14, srv. výše, str. 21.

⁷⁷ V dialogu *Politikos* (269c–270a) se navíc popisuje střídání period řádu a chaosu, způsobené jakousi vrozenou setrvačností vesmíru, v jehož důsledku se svět, pokud není „kormidlován“ původcem řádu, zhroutí ve změl. Tuto nauku či mýtus využije Plútarchos a Severos k vyhlášení periodického zničení a obnovy kosmu, což je teze, kterou přijmou také pythagorejci, stoikové (E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, III, 1, str. 157, pozn. 2) a Plótinos (*Enn.* V, 7[38], 1–3; IV, 3[27], 12), viz níže, str. 94. Další pasáže, kde se v názvu objevuje prvek odporu vůči řádu, jsou *Tim.* 48a, 56c (srv. Theofrastos, *Met.* 33). Platí také, že množství zla ve vesmíru je větší než množství dobra: *Resp.* II, 379c; *Polit.* 273d; *Th.* 176a. Srv. E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, II, 1, str. 765, pozn. 5.

⁶⁸ Platón, *Tim.* 35a.

⁶⁹ Proklos, *In Plat. Tim.* I, 277, 8 Diehl.

⁷⁰ Přehled hlavních řešení poskytuje Plútarchos, *De animae procr.*

⁷¹ Plótinos, *Enn.* III, 4[15], 6; IV, 1[21]; IV, 2[4], 1; IV, 3[27], 19; IV, 9[8], 3.

⁷² Platón, *Leg.* X, 896a.

⁷³ Aristotelés, *Met.* I, 6, 988a14–15; XII, 10, 1075a32–36; XIII, 8, 1084a35; XIV, 4, 1091b13–1092a3; srv. Eudémos, zl. 49 Wehrli.

látka, avšak první či poslední⁷⁸ látka je velmi pochybný, v nejlepším případě mezní pojem. A především platí, že látka je u Aristotela neutrální, a není tedy pramenem zla, jehož existenci Aristotelés tak jako tak minimalizuje a nahrazuje pojmem nedokonalosti.⁷⁹

Plótinus, stejně jako téměř všichni platonici a stoikové, převzal termín „látka“ od Aristotela. Do jisté míry ji také ztotožnil s Neurčitou dvojicí a s Platónovou matečnou hmotou.⁸⁰ Nemohl však od Aristotela převzít pojetí látky jakožto neutrální, neboť pak by neměl čím vysvětlit zlo. Látka se u něho tedy stala principem zla.⁸¹

Tato teze mu ovšem způsobila řadu obtíží. Aristotelés látku ztotožnil s Neurčitou dvojicí. Neurčitá dvojice však představovala jednu ze složek přítomných v idejích (inteligibilních).⁸² Zlo by tedy bylo přítomno v samotných idejích – anebo, v Plótinově systému, v říši inteligibilí. Plótinus se pokusil této obtíži uniknout přijetím nauky o dvojí látce:⁸³ jedna odpovídá Neurčité dvojici, a je tedy přítomná v idejích,⁸⁴ zatímco druhá je přítomná pouze ve smyslově vnímatelných věcech. Pouze druhá látka je prý pramenem zla.⁸⁵ Tímto krokem si ale Plótinus připravil

⁷⁸ Viz například E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, II,2, str. 320, pozn. 2; W. Wieland, *Die aristotelische Physik*, str. 209–211, L. Cencillo, *Hyle*, str. 39. Plótinus mluví o ἀπλὴς ὕλη: *Enn.* II,4[12],11,24. Srv. F. Solmsen, *Aristotle without Prima Materia*, str. 370–389; F. Solmsen, *Aristotle and Prime Matter*, str. 243–252; P. Merlan, *Zwei Bemerkungen zum Aristotelischen Plato*, str. 1–15. Srv. níže, str. 34, pozn. 84.

⁷⁹ Sám Aristotelés ale hovoří o κακοποιόν látky (*Phys.* I,9,192a15). Srv. E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, II,2, str. 331, 427–436.

⁸⁰ Plótinus, *Enn.* II,4[12],7; II; III,6[26],16–18.

⁸¹ Plótinus, *Enn.* I,6[1],5; I,8[51],3,35–40; I,8[51],14,10–14; II,4[12],16.

⁸² Platónským vykladačům je tento problém dobře znám. Otázka zní: Měl Aristotelés pravdu, když Platónovi přisoudil předpoklad, že táž látka, která je obsažena ve smyslově vnímatelných věcech, je – pod jménem Neurčitá dvojice – přítomná také v idejích? Viz Aristotelés, *Phys.* III,4,203a9–10; IV,2,209b33; *Met.* I,6,988a7–14; srv. E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, II,1, str. 750–60.

⁸³ Plótinus, *Enn.* II,4[12].

⁸⁴ Velmi mu při tom pomohl Aristotelův termín „inteligibilní látka“. Aristotelés ovšem tento pojem užíval pro zcela jiné účely.

⁸⁵ Plótinus, *Enn.* I,8[51],3.8.

další problém. V jakém vztahu jsou obě látky? Plótinus prohlásil první za ideální vzor druhé,⁸⁶ ale pak je tím nepochopitelnější, jak by nižší látka mohla být zdrojem zla. Navíc ho teze o dvojí látce nutila přistoupit na dvojí původ látky. Nižší látka vyvstala až v samotném závěru emanativního procesu⁸⁷ buď jako výtvar duše, nebo jako oblast, v níž se duše zastavuje – stejně jako tma začíná tam, kde končí kužel světla; vyšší duše naopak podle všeho vyvstala přímo z Jedna. U Plótina a řady pozdějších platoniků (např. u Syriana a Prokla)⁸⁸ se problém (jedineho či dvojího) původu látky opakovaně vynořuje a nezdá se, že by kdy bylo předloženo uspokojivé řešení.⁸⁹

Svou psychologií navazuje *Timaos* na řadu dalších platónských dialogů, které hlásají nesmrtnost duše a převtělování. Jelikož jsou však Platónovy výroky k přirozenosti duše navzájem inkonzistentní (nelze pochopit, proč moderní interpreti věnují tolik úsilí snaze dokázat, že opak je pravdou), narážíme na obtíže s určením toho, co je vlastně podle Platóna nesmrtné. Podle *Faidóna*⁹⁰ nemá mít duše žádné části, takže musí být nesmrtná celá. Podle *Faidra*⁹¹ mají části i nevtělené duše, a to zhruba odpovídající trojici složek, které *Ústava* přisuzuje vtěleným duším, tj. rozumnou, vznětlivou (hněvivou) a žádostivou část;⁹² nesmrtná by tedy byla celá duše, zahrnující tyto části. V *Timaiovi* se výslovně říká, že dvě nižší části duše jsou smrtelné (viz výše, str. 31); po smrti by tedy přežila pouze rozumová část. Není vůbec jisté, že se Platón k otázkám přirozenosti duše a její nesmrtnosti pokusil předložit jednotnou a vnitřně konzistentní nauku.

⁸⁶ *Tamt.*, II,4[12],3.

⁸⁷ *Tamt.*, I,8[51],7,20; IV,3[27],9,25; IV,8[13],7,22.

⁸⁸ Viz K. Praechter v hesle *Syrianos*, in: *RE* IV A/2, 1932, zvl. sl. 1754 n.; R. Beutler v hesle *Proklos*, in: *RE* XXIII/1, 1957, zvl. sl. 242 n. Srv. C. J. de Vogel, *La théorie de l'ἀπειρον chez Platon et dans la tradition platonicienne*, str. 21–39.

⁸⁹ K dalším obtížím obsaženým v Plótinově pojetí látky viz J. M. Rist, *Plotinus on Matter and Evil*, str. 154–166.

⁹⁰ Platón, *Phd.* 78c.

⁹¹ Platón, *Phaedr.* 246a–b.

⁹² Platón, *Resp.* IV,438e–441b.

Totéž platí o problému reinkarnace. Někdy⁹³ o ní Platón mluví jako o důsledku jakéhosi obecného zákona, který přikazuje nekonečný cyklus převtělování. Jindy tvrdí, že se vtělí pouze některé duše, a to kvůli selhání, k němuž došlo při nahlížení idejí během jejich netělesné existence a jehož důsledkem byl „pád“.⁹⁴ Tak začíná cyklus převtělování – z něhož však lze natrvalo uniknout.⁹⁵ A někdy se také tvrdí, že první vtělení nařizuje božstvo a není důsledkem žádného provinění ani pádu.⁹⁶ Platón sice k tělu často odkazuje jako k vězení či hrobu duše,⁹⁷ ale to se nepochybně netýká vtělení právě popsaného typu. Stejně rozpory odhalíme u Platóna pokud jde o stav duše po smrti. Obecně se mezi jedním a dalším vtělením předpokládá jakési spojení (odměna, trest, návrat do netělesné existence),⁹⁸ ale nejméně v jednom případě se Platón domnívá, že duše, které při odchodu z těla nebyly „čisté“, jsou ihned přitahovány k dalšímu tělu.⁹⁹

Souhrnně lze říci, že vtělování a převtělování má v Platónových spisech „neutrální“, „optimistický“ a „pesimistický“ aspekt. Zcela jisté je, že vtělení duše světa Platón chápe jako něco dobrého.

Bez ohledu na vnitřní konzistenci či rozpornost této nauky se ovšem obecně předpokládá, že Platónova teorie nesmrtelnosti a vtělování spolu se spřízněnou naukou o rozpomínání představují ústřední prvek jeho učení. Významnou výjimkou je spis *O duši světa* pseudo-Timaia Lokra, kde se na jednom místě¹⁰⁰ – jehož souvislost s okolím je narušena – suše prohlašuje, že celá tato nauka je jen „bílou lží“ (*pia fraus*) určenou těm, kteří by se jinak nedali přimět k životu oddanému úsilí o ctnost (*areté*). Plótinus ovšem tuto nauku zcela nepochybně považuje za klíčovou. Vnitřní rozpory u Platóna ho však

⁹³ Tamt., X, 617d.

⁹⁴ Platón, *Phaedr.* 248c.

⁹⁵ Tamt., 248c–249a; srv. Platón, *Tim.* 42c.

⁹⁶ Platón, *Tim.* 41e.

⁹⁷ Platón, *Phd.* 66b–67b, 79c; *Gorg.* 493a.

⁹⁸ Platón, *Resp.* X, 613e–621b; *Phd.* 113d–114c; *Gorg.* 524a–526c; *Phaedr.* 248a–249d.

⁹⁹ Platón, *Phd.* 81b–e.

¹⁰⁰ Pseudo-Timaios z Loker, *O duši světa*, 104d–e, viz níže, str. 126.

nechají na holičkách, pokud jde o objasnění důvodů pro vtělení jednotlivých duší (vtělení duše světa u něho – stejně jako u Platóna – žádný výklad nepotřebuje), a to právě proto, že se v tomto bodě snaží předložit konzistentní nauku.¹⁰¹ V kontextu své kosmologie má spíše tendenci zaujmout optimistické stanovisko: vtělení je „přirozená“ událost, a není ji tedy za co hanět. V etickém kontextu je ovšem Plótinus pesimista a vtělení spatřuje jednu z útrap duše. Nakonec vytvoří teorii, která – jak sám prohlašuje – je jeho originálním dílem: duše vlastně nepadla. I tehdy, když je v nás, dále žije na vyšší rovině, na rovině intelektu; jen my si to neuvědomujeme.¹⁰² Nesmrtelnost navíc podle Plótina zahrnuje i nesmrtelnost duší rostlin,¹⁰³ zatímco Xenokratés a Speusippos ji omezili na duše zvířat.¹⁰⁴

Nyní se můžeme vrátit k Platónově kosmogonii.

Popisu kosmogonického procesu předchází otázka: existoval kosmos vždy, anebo vznikl? A odpověď zní: vznikl.¹⁰⁵

Této stránce Platónova učení se budeme věnovat později (str. 58).

E. Platónovy Listy

Zatím jsme probírali tři hlavní zdroje našich poznatků o platonismu, totiž líčení u Aristotela, Platónovy dialogy a zprávy o *akroasis* věnované Dobru. Zbývají Platónovy *Listy*, především *druhý*, *šestý* a *sedmý*.¹⁰⁶ *List druhý* obsahuje jakousi tajnou formuli, která má oči-

¹⁰¹ Plótinus, *Enn.* IV, 8[6], 1.

¹⁰² Plótinus, *Enn.* IV, 8[6], 8. V otázce, zda duše skutečně padla, se jeho nástupci různí (viz např. Iamblichos u Simplicia, *In Arist. De anima*, 5, 38–6, 17 Hayduck).

¹⁰³ Plótinus, *Enn.* IV, 7[2], 14.

¹⁰⁴ Olympiodóros, *In Plat. Phd.* 124, 16 Norvin, resp. odd. D.

¹⁰⁵ Platón, *Tim.* 28d.

¹⁰⁶ V Plótinově době o jejich pravosti nikdo nepochyboval. Plótinus cituje II. list (*Enn.* I, 8[51], 2; III, 5[50], 8; V, 1[10], 8; V, 3[44], 17; VI, 7[38], 42), VI. list (*Enn.* VI, 1[42], 8) a VII. list (*Enn.* V, 3[44], 17; VI, 9[9], 4; II, 6[17], 1. H.-R. Schwyzler v hesle *Plotinos*, in: *RE* XXI/1, 1951, sl. 551).